СЕВЕРОЗАПАДЪТ КАТО БЪЛГАРСКО ПРОСВЕТНО И КУЛТУРНО СРЕДИЩЕ

Александър Костов (съст.) Българският Северозапад: просвета и култура.
Сборник с материали, представени на конференция в гр. Монтана, 2 юни 2023 г.
София: ИК „Тендрил“, 2024, 272 с. ISBN: 978-619-92218-7-7.

Симеон Симеонов
Институт за балканистика с Център по тракология, Българска академия на науките

THE NORTHWEST AS A BULGARIAN EDUCATIONAL AND CULTURAL CENTER

Alexandre Kostov (ed.) The Bulgarian Northwest: Education and Culture.
Proceedings from a Conference in Montana, 2 June 2023.
Sofia: Tendril PH, 2024, 272 p. ISBN: 978-619-92218-7-7.

Simeon Simeonov
Institute of Balkan Studies & Center of Thracology, Bulgarian Academy of Sciences

https://doi.org/10.62761/103.B.13.14

Сборникът обединява разработки, представени на конференцията „Българският Северозапад: просвета и култура“, посветена на годишнината от основаването на Народно читалище „Разум 1883“ в някогашната Голяма Кутловица (дн. Монтана). Статиите в него разглеждат създаването, развитието и дейността на просветни и културни институции в Северозападна България и ролята на видни личности – учители, читалищни и музейни дейци и творци, в просветното и културното дело в региона. Сборникът е петото поред издание на Филиала на Института за балканистика с Център по тракология в град Монтана.

Хронологичната рамка на изследванията покрива периода от края на XIX в. до съвременността, а тематичната палитра е изключително пъстра – включени са както детайлни изследвания върху отделни личности, организации и селища, така и проучвания със силно застъпени сравнителни, регионални и национални перспективи. Особено актуални са приложените в сборника интердисциплинарни подходи, обединяващи усилията на историци, културолози, археолози, музеолози и филмови изследователи около проучването и преосмислянето на ролята на просветата и културата в развитието на българския Северозапад.

Основен акцент в сборника е поставен върху развитието на характерната за българския културен живот институция на читалищата. В своята статия по темата акад. Ячко Иванов проследява еволюцията на това специфично културно-просветно явление от зараждането му в средата на XIX в., откроявайки възрожденските корени на читалищното дело и неговата приемственост в общините Чипровци и Брусарци след периода на националноосвободителните борби.

Анюта Каменова-Борин допълва тези регионални проучвания със своята статия върху читалищното дело в Лопушанското поречие (община Георги Дамяново) от средата на XIX в. до Втората световна война. На базата на нови архивни данни за редица селски читалища в българския Северозапад авторката умело подчертава приноса на забравени местни дейци в културно-просветното дело на региона, като същевременно откроява плахите опити за създаване на читалища преди Септемврийското въстание от 1923 г., последвани от планове за преструктуриране и преосноваване по време на Втората световна война. За съжаление, голяма част от архивите на селските читалища са унищожени след преврата от 9 септември 1944 г., което затруднява историческия анализ на проблематиката, но авторката убедително заключава: „Възрожденският ентусиазъм, обхванал основателите на първите читалища в държавата ни през втората половина на XIX в. не угасвал в намерението да се създават библиотеки и читални“ десетилетия по-късно. От своя страна, Мариус Георгиев предлага по-тясно хронологично рамкиран анализ на дейността на Народно читалище „Цеко Тодоров“ (с. Гаврил Геново) в периода 1954–1969 г. Авторът привлича нов изворов материал за читалището, който позволява да се проследят обстоятелствата около създаването на неговата библиотека, а също и цялостният художествен кипеж, поддръжката на местно кино, образователните дейности, инициативите за изследване и записване на регионалната история, създаването на висше учебно звено (Народен университет) към читалището, популяризирането и финансирането на институцията. Посредством внимателен, изчерпателен и почиващ на солидни архивни сведения анализ на местната читалищна дейност авторът пресъздава изгубения свят на читалищните дейци, чиито усилия полагат основите на „внушителен библиотечен фонд“, активна художествена самодейност и местни просветни институции.

Палитрата от читалищни инициативи е допълнена в статията на Юлий Йорданов за ломския кръжок „Гео Милев“, създаден през далечната 1933 г. като предходник на подобни литературни кръжоци в цялата страна. И в този случай читалищната традиция оказва благоприятно влияние при развитието на културно-просветното дело в Северозападния регион, макар мащабите на мощния ломски кръжок да надхвърлят неколкократно по-скромните културно-просветни организации в селските общини. Интересен е случаят в друг важен регионален център – Видин, където братята Халил и Ибрахим Ахмед Бегови, предприемчиви търговци от турски произход с богат международен опит, основават турското читалище „Шефкат“

в 1896 г. В своята статия за читалището Светлана Кръстева нагледно демонстрира многоетническите аспекти на феномена „читалище“, обвързвайки го с вакъфното наследство в следосманска България, както и със стремежите на мюсюлманското население в българските земи за постигането на по-висока образованост.

Общото между всички читалищни инициативи на градско и селско ниво е участието на учители в създаването и развитието им. Тази обвързаност на учителската професия с местни културно-просветни дейности датира още от периода на Възраждането и е предмет на изследване в студията на Галина Пацева, посветена на гр. Оряхово. Очевидно, въпреки недостатъчното заплащане дори на градските учители в региона, стремежът към народно просвещение и високата самоинициативност на редица изтъкнати преподаватели не секва с постигането на независимостта, а трайно променя културно-просветния облик на региона. Достатъчно е да приведем данни от Кутловица (по-късно гр. Фердинанд), където равнището на грамотност на населението се повишава от 28% през 1900 г. на 61% през 1920 г., за да добием представа за размаха и последиците от просветните дейности в българския Северозапад. В своята статия върху развитието на училищното дело в града Йордан Герасимов и Теодора Тодорова демонстрират, че импулсите за народно просвещение идват не само от едноименното министерство, но и от отделни просветни дейци и организации, които способстват за изграждането на трайни връзки и взаимоотношения на регионално и национално равнище.

Друг важен лайтмотив в сборника е създаването и развитието на музейното дело – особено плодотворна и все по-актуална тема за интердисциплинарни изследвания. Тон за цялостния анализ на тематика-та задава статията на Ваня Иванова, която проследява институционалните преобразувания и опити за деидеологизация на Музея на Септемврийското въстание 1923 г. – Михайловград и настоящ Регионален исторически музей – Монтана (РИМ–Монтана) Статията поставя акцент върху идеологическия натиск от страна на комунистическата власт при създаването и по-нататъшната работа на музея, в хода на която се цели „пълното унифициране на културната дейност с партийната“. Въпреки привидния стремеж на социалистическия режим да стимулира културното многообразие чрез създаване на система от окръжни музеи, идеологическият диктат налага постепенното уеднаквяване на музейните експозиции, като Музеят на Септемврийското въстание попада в „институционалните лабиринти на социалистическото законодателство и практическите му не/приложения“. Усилията на авторката да открои местната специфика в общонационален план се допълват от Десислава Димитрова, която се фокусира върху дарителската дейност в отдел „Етнография“ на РИМ–Монтана, подсилвайки интердисциплинарния тон на сборника. Авторката отбелязва положителната тенденция на зачестяващи частни дарения на етнографски предмети в Регионалния музей, която силно контрастира с идеологическата политика на одържавяване в предходния исторически период.

Читателите могат да се запознаят с плодотворното сравнение между развитието на музейното дело в Монтана и това в Оряхово, представено в статията на Евгения Найденова. Въпреки поскромното си начало и превратностите на честите преструктурирания в изминалите исторически периоди, музеят в Оряхово постепенно разширява и задълбочава дейността си благодарение на своите

уредници и дарители. С акцент върху значимостта на индивидуалния принос на изтъкнати местни културно-просветни дейци се отличава и студията на Мариан Замфиров върху д-р Петър Кърджиев, основател на Историческия музей в гр. Лом. Този случай е доста представителен за редица други културно-просветни дейци на Северозапада – родом от заможно търговско семейство, Кърджиев завършва медицина в Русия и се завръща в родината, за да се посвети на професията си, а също и на своите увлечения по археология чрез основаването на археологическо дружество в тясно взаимодействие с местното читалище. Със сигурност умножаването на подобен тип детайлни изследвания благоприятства проучването на връзката между местните дейци, структури и явления както в регионален, така и в национален, а защо не и в международен план.

Не на последно място, от интерес за балканистиката са и богослужебните книги на РИМ-Монтана – предмет на изследването на Даниел Йорданов, в което се откроява тяхната роля в православната литургия, представят се илюстрациите, декорациите и типографските им особености, разглеждат се наличието на различни издания и начините на придобиване от музея. Авторът подчертава важното значение на богослужебната книжнина като „една от причините българският народ да се запази от асимилация и същевременно да поддържа буден своя дух“ в условията на османско владичество, откроявайки употребата им като учебни пособия за изучаване на български език през Възраждането.

Внимание е отделено и на ролята на малцинствени групи, напр. евреите, в културно-просветния живот на Северозападна България. Александър Костов анализира историята на еврейските училища във Видин, Фердинанд, Берковица и Лом от Освобождението до Първата световна война, установявайки неравномерен темп на развитие въпреки някои знакови реформи и промени в учебното дело. Впечатление правят твърде откъслечните архивни сведения за еврейското просветно дело в тези градове, които позволяват да се състави само непълна картина. Особен фокус е поставен върху видинското училище, основано през 1872 г. с подкрепата на Всесветския израелитски алианс. Заключенията на автора са допълнени от статията на Владимир Пауновски, която предлага нови данни за финансите, персонала, учениците, предметите и други важни аспекти от възродените еврейски образователни институции след края на Първата световна война. Авторът акцентира, че училищното дело в еврейските общини на българския Северозапад отрано отхвърля религиозния училищен модел („медлар“) и „се стреми да съответства и максимално да се съобразява със съвременните тенденции в новообразуваната българска държава, като учебна програма, педагогика, условия и основен език на обучение“. Въпреки недостатъчното финансиране и грижа от страна на държавата за благоденствието на еврейските училища, еврейските общности успяват да съберат средства, с които покриват образователните нужди на своята народност. Действията на Комисарството по еврейските въпроси силно ограничават или прекъсват еврейската училищна дейност през Втората световна война, но с идването на отечественофронтовската власт и създаването на местни еврейски комитети на Отечествения фронт, за кратко се възстановяват еврейските (народни) училища, преди на народна конференция на еврейските общини да се вземе решение за окончателното им закриване. Двете изследвания очертават ново поле за

регионални проучвания с фокус върху малцинствата в българските земи, с което се задава подходящ тон за бъдещи творчески търсения в тази важна хуманитарна насока.

Като приноси, които допълват методологичната и тематична палитра на сборника, следва да бъдат откроени и три статии, очертаващи нови вектори за регионални изследвания в сферата на науката, оперетното и филмовото изкуство. В първата от тях Рая Заимова и Светлана Антова анализират приносите на великия български учен Димитър Маринов в проучването на оброците – характерни за Западна България и Източна Сърбия паметници. Авторките изтъкват, че Маринов е основоположник на систематичното научно изследване на този феномен на материалната култура, който характеризира като неизменен елемент от създаването на сакрално пространство – част от колективната територия на българската общност. Интересни са техните наблюдения за съвременните отгласи и употреби на оброчното пространство, като в определени случаи способите на етнографското и антропологическото проучване позволяват да се възстановят спомените, местонахождението и топонимията на значими в регионален план оброчни находища.

Подобни дълги исторически нишки, заплетени още в началото на изминалия век от индивидуални местни доайени на културата и просветата, характеризират и развитието на оперетата и киното, на които са посветени студиите на Ангелина Емилова и Ценко Георгиев. В своята статия върху оперетното изкуство в Лом Ангелина Емилова изтъква ролята на самодейни хорови и театрални ансамбли към местното читалище при поставянето на различни оперетни постановки, а благоприятното разположение на дунавския град улеснява внедряването на чуждестранни сюжети и постановки на ломската сцена. Ценко Георгиев, от своя страна, обогатява знанията за филмовата история на България и на Северозападния български регион, анализирайки ролята на Фердинанд/ Михайловград/ Монтана в развитието на българското кино на базата на материали от местния печат, документи от ДА–Монтана, регионалната библиотека в Монтана и мемоарите на филмови дейци. И в случая с кинематографията модерността пристига в българския Северозапад на полето на местната традиция, като местното кино първоначално се помещава в градското читалище, но с идването на социалистическата власт масовата кинефикация достига и най-отдалечените кътчета на региона, което е впечатляващ за времето си (а и за днес) резултат.

Рецензираният сборник е изключително ценно и навременно издание, което спомага за обогатяването на знанията, усъвършенстването на подходите и засилването на интереса към един отчасти все още слабо познат както за националната, така и за европейската и световната хуманитаристика регион. В него изследователите изнасят слабоизвестни и ценни сведения от редки и труднодостъпни извори, прилагайки съвременни подходи в техния анализ. Това прави рецензирания сборник неделима част от научния дебат за мястото на Северозападна България в развитието на националната просвета и култура в началото на XXI век.